

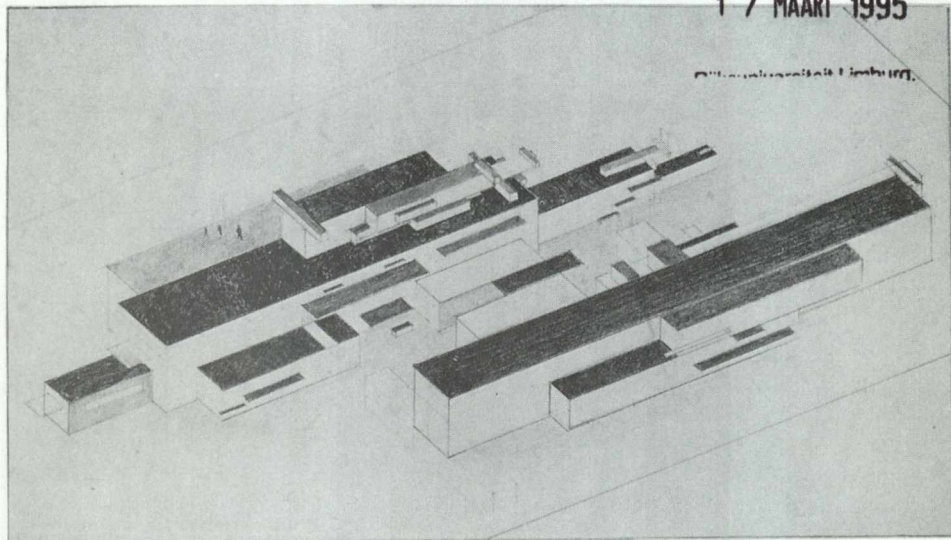
me 1 393

kennis en methode

jaargang XIX 1995-1

UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK

17 MAART 1995

Steeds beter?

Vormgeving van de toekomst in wetenschap,
technologie en literatuur

Redactie Rein de Wilde

Boom tijdschriften

Kennis en Methode

tijdschrift voor wetenschapsfilosofie en
wetenschapsonderzoek

Redactie

Mieke Aerts, Universiteit van Amsterdam
Hans Harbers, Rijks Universiteit Groningen
Rob Hagendijk, Universiteit van Amsterdam
Annemarie Mol, Rijks Universiteit Limburg/Rijks Universiteit Utrecht
Bernike Pasveer, Universiteit van Amsterdam
Rein de Wilde, Rijks Universiteit Limburg

Medewerkers

L. Boon, Rijks Universiteit Limburg
S.J. Doorman, Technische Universiteit Delft
N. Disco, Technische Universiteit Twente
H.P. Kunneman, Universiteit voor Humanistiek te Utrecht
T.C. Meijering, Rijks Universiteit Leiden
L.W. Nauta, Rijks Universiteit Groningen
D. Pels, Rijks Universiteit Groningen
A. Prins, Universiteit van Amsterdam
C.J.M. Schuyt, Rijks Universiteit Leiden
K.A. Soudijn, Katholieke Universiteit Brabant
G.H. de Vries, Rijks Universiteit Limburg
D. Draaisma, Rijks Universiteit Utrecht

Redactiesecretariaat

O. van der Veen
Pythagorasstraat 26
1098 GC Amsterdam
Zie voor richtlijnen voor inzenden van kopij de binnenzijde van de achterflap
Boeken ter recensie sturen naar R. Hagendijk, Wetenschapsdynamica, UvA,
Nieuwe Achtergracht 166, 1018 WV Amsterdam

Administratie

Kennis en Methode is een uitgave van Boom Meppel en Amsterdam
Abonnementen kunnen wel tussentijds ingaan, maar niet tussentijds beëindigd worden. Opzeggingen tenminste één maand voor het einde van de jaargang
Voor abonnementen en losse nummers wende men zich tot: Boompers,
Postbus 400, 7940 AK Meppel, telefoon 05220-57012
Voor opgave van advertenties: tel. 05220-66120 (9.00-12.00 u.)
Giro Boompers Meppel 2756509
Bank ABN-Amro Meppel, rek.nr. 47 69 09 775

Kennis en Methode verschijnt 4 maal per jaar
Het abonnement kost f 67,50 voor studenten en AIO's (geldt voor 4 achtereenvolgende jaren), f 91,50 voor niet-studenten, f 162,- voor instellingen

© Uitgeverij Boom, Meppel en Amsterdam
Niets uit dit tijdschrift mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt, op welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Druk: Boompers drukkerijen bv, Meppel

Steeds beter?

Vormgeving van de toekomst in wetenschap,
technologie en literatuur

Redactie
Rein de Wilde

© Uitgeverij Boom
Amsterdam/Meppel 1995

*Niets uit dit tijdschrift mag worden
verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt
door middel van druk, fotokopie, microfilm
of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande
schriftelijke toestemming van de uitgever.*

Druk: Boom Pers drukkerijen bv, Meppel

Kennis en Methode

Tijdschrift voor wetenschapsfilosofie en wetenschapsonderzoek

Jaargang XIX, 1995-1

Inhoud

	Inleiding	5
Hans Achterhuis	Techniek als utopie	9
Wiel Kusters	Een elektriserend ideaal	29
Harro van Lente	Utopie in actie: wat verwachtingen in technologie doen	41
Peter Peters	De verdwenen horizon: over de anatomie van de reis in 2050	64
Bertil Soogeleen en Rein de Wilde	Wonen in de toekomst: een vergelijking tussen twee experimenten	81
Richard Rogers	Tunnel to dystopia: British literary reactions to Channel tunnel plans, 1876-1945	100
Ellen van Oost	Wonen en werken in <i>cyberspace</i>	119
	Over de auteurs	124
Foto omslag	Malevich, <i>Moderne bouwwerken</i> (1923-24)	

Inhoud

2	Inleiding	
9	Techniek als noöpie	Hans Achterhuis
29	Een elektriserend ideaal	Wiel Kuipers
41	Utopie in actie: wat verwachtingen in technologische doen	Hans van Lente
64	De verdwenen horizon: over de aanpak van de reis in 2050	Peter Peters
81	Wonen in de toekomst: een vergelijking tussen twee experimenten	Bert Soogelers en Rein de Wilde
100	Tunnel to dystopia: British literary reactions to Channel tunnel plans 1875-1945	Richard Rogers
119	Wonen en werken in cyberspace	Ellen van Oort
124	Over de natuur	

Inleiding

Rein de Wilde

Om de tafel zit een stel redacteurs van een jongerentijdschrift, niet ver daar vandaan komt het produktieteam van een informatief programma op de televisie bijeen, terwijl tegelijkertijd de stafafdeling van een ministerie aan het vergaderen is. Allemaal staan ze voor een verwant probleem: Waar moet in hemelsnaam het volgende omslagartikel over gaan? Hoe krijgen we komend seizoen opnieuw de zendtijd gevuld? Met welk onderwerp moet het al geplande nieuwe beleidsrapport zich bezighouden? Alle goede ideeën zijn al eens gebruikt, men weet het niet meer. Maar net voordat de wanhoop toeslaat, roept er iemand: de toekomst! De reactie laat niet lang op zich wachten: zuchten van verlichting alom.

Het lijkt er inderdaad op dat bijna iedereen die tegenwoordig verlegen zit om een thema voor een tijdschriftnummer, een televisieprogramma, een beleidsstudie of een conferentie, uitkomt bij 'de toekomst'. Deze eensgezindheid strekt zich zelfs uit tot de redenen die men gewoonlijk aanvoert om de toekomst in het algemeen of van bepaalde activiteiten, zaken of technieken tot onderwerp van discussie te maken. Onze obsessie met de toekomst wordt vaak in verband gebracht met het jaar 2000 dat zo angstig dichtbij aan het komen is. Daarnaast zou de stormachtige ontwikkeling van met name de informatietechnologie ons als het ware dwingen steeds meer over de toekomst na te denken. Want dat die technologie ons leven ingrijpend zal veranderen, spreekt voor menigeen inmiddels vanzelf.

Het toekomstvirus heeft ook *Kennis en Methode* besmet. De artikelen in dit nummer houden zich allemaal bezig met het verschijnsel toekomst. Zij doen dat echter op een manier die afwijkt van de wijze waarop er tegenwoordig gewoonlijk wordt gesproken over 'dat wat komen gaat'. Geen auteur richt zich uitsluitend op de mogelijke maatschappelijke gevolgen van de nieuwe informatietechnologie. Evenmin kijkt geen van de auteurs alleen maar vooruit: naast aandacht voor 'onze' toekomst,

wordt in dit nummer ook omgekeken naar eerdere toekomst. De gekozen benadering is dan ook meer reflexief van aard. In plaats van de toekomst te voorspellen, staat hier het probeem centraal hoe op verschillende plaatsen en tijden de toekomst wordt vormgegeven. Wat is de functie en betekenis van al die steeds maar terugkerende beloften en verwachtingen die de introductie van nieuwe technologie begeleiden? Hoe verbinden pamflettisten, romanschrijvers, filosofen, wetenschappers en ingenieurs steeds opnieuw toekomst en technologie met elkaar? Door dit soort vragen te stellen worden hedendaagse discussies over de toekomst van onze technologische cultuur in een historisch en theoretisch perspectief geplaatst.

Zo keert Hans Achterhuis in 'Techniek als utopie' terug naar de oudheid om te onderzoeken hoe reeds bij Plato een verband wordt gelegd tussen toekomst, vooruitgang en techniek. Achterhuis legt naast Plato's uitleg van de mythe van Prometheus ondermeer die van Protagoras om zo een visie te ontwikkelen die noch stoelt op blind vertrouwen in de techniek, noch op blinde angst ervoor. Techniek is meer dan een middel om te overleven, het is ook een manier om vorm te geven aan de cultuur. Latere utopieën zoals die van More en Bacon zijn daarvan extreme voorbeelden, zoals Achterhuis in de tweede helft van zijn essay laat zien. Techniek verschijnt in deze verhalen als een geheel van beloften: het zou de contingentie uit het leven bannen, schaarste opheffen en ons in staat stellen elke 'natuurlijke' grens te overschrijden. Daarmee wordt in deze verhalen echter net een stap te veel gezet: techniek wordt niet langer als een vorm van cultuur voorgesteld, maar als een instantie die alle cultuur terzijde schuift. Het effect is geweest dat veel intellectuelen techniek en utopie aan elkaar gelijk zijn gaan stellen, zodat met de afwijzing van de steriele utopische werkelijkheid onmiddellijk ook de techniek het ontgelden moest. Het is tegenover deze identificatie van techniek en utopie dat Achterhuis de Prometheusmythe nogmaals in herinnering roept: zij symboliseert hoe cultuur en techniek steeds als nevenschikkend moeten worden gedacht.

In 'Een elektriserend ideaal' bespreekt Wiel Kusters een vroege, lang verloren gewaande toekomstroman van Jules Verne. Daarin wordt een allesbehalve utopisch beeld van de twintigste eeuw geschetst. Het felle licht van de techniek, gesymboliseerd door 'de demon van de elektriciteit', heeft inmiddels de wereld van de cultuur bijna geheel verblind. Nergens heerst meer duisternis, maar ondertussen is de stad veranderd in een geestelijke woestenij. De hoofdpersoon, een laatste jonge dichter, dwaalt er ogenschijnlijk doelloos in rond.

Het spiegelbeeld van Vernes verbeelding van de toekomst is het on-

derwerp van Harro van Lentes 'Utopie in actie'. De ontwikkeling van technologie is nog altijd verbonden met beloften en verwachtingen omtrent een betere toekomst, betoogt hij. Van Lente analyseert aan de hand van enkele voorbeelden de structuur en functie van deze soms utopische verwachtingen. Politieke filosofen mogen de utopie dood hebben verklaard, in het domein van de technologie is zij nog altijd springlevend, zo toont zijn analyse en passant aan. Deze conclusie wordt door de twee daaropvolgende artikelen ondersteund.

Peter Peters laat in 'De verdwenen horizon' zien dat bespiegelingen over de toekomst van het reizen altijd een mythisch karakter hebben. Hij zet zich daarmee af tegen de gedachte dat tegenwoordig op een meer nuchtere of objectievere wijze met de toekomst wordt omgegaan dan vroeger. Alsof de futuristische utopieën die in de jaren vijftig en zestig rondom de toekomst van het reizen werden ontwikkeld, inmiddels geheel vervangen kunnen worden door zogenaamd meer realistische scenariostudies.

Utopische verwachtingen duiken steeds weer op, zij het soms in een nieuwe gedaante of op plaatsen waar je dat niet onmiddellijk verwacht, zo betogen ook Bertil Soogele en Rein de Wilde in 'Wonen in de toekomst'. Ze vergelijken twee bouwprojecten die elk een verschillende boodschap voor de toekomst hebben. Uit hun analyse komt ondermeer naar voren dat beide vormen van wonen-in-de-toekomst nauw aansluiten bij twee bekende hoofdstromen uit de utopische traditie. Door te anticiperen op de toekomst heb je het verleden niet automatisch achter je gelaten.

In discussies rond de ontwikkeling van technologie wordt bij herhaling gebruikgemaakt van utopische of anti-utopische toekomstbeelden. Omdat de inzet van deze debatten vaak nationale grenzen overstijgt, zijn de gekozen beelden en metaforen meestal ook niet aan grenzen gebonden. In 'Tunnel to dystopia' maakt Richard Rogers ons er op attent dat de strijd over de vormgeving van de toekomst soms ook een duidelijk nationaal karakter kan aannemen. Hij bespreekt een al in de negentiende eeuw begonnen debat in Groot-Brittannië over de aanleg van een tunnel onder het Kanaal. De toekomstverhalen die in de context van dit debat in de loop der tijd zijn verschenen, hebben niet de algehele menselijke vooruitgang tot onderwerp, maar richten zich op het probleem van de nationale identiteit. Die identiteit is voor de Brit immers traditioneel verbonden met het leven op een eiland. Zal daarom met de aanleg van een tunnel de Britse cultuur niet ernstig in gevaar komen?

In haar recent verschenen boek *Het boerderijmodel* heeft Pauline Terreehorst het aangedurfd een utopie voor 'het postmoderne gezin' te ontwerpen. Nieuwe produkten van informatietechnologie en telematica presenteert ze als de potentiële bondgenoten van mannen én vrouwen die

wonen en werken willen combineren en die ook nog eens voor kinderen willen zorgen. Ellen van Oost vraagt zich in haar bespreking van dit boek af hoe reëel het door Terreehorst geschetste toekomstperspectief in feite is.

Het scepticisme waaraan zij uiting geeft, typeert wellicht alle bijdragen aan dit themanummer. Achter iedere uitroep dat de toekomst zoveel beter zal zijn dan het heden, wordt steevast een vraagteken gezet. Of wij daarmee bewijzen onverbeterlijke mopperaars te zijn of juist blijk geven van historisch en kritisch besef zal de toekomst mogen uitmaken.